

תרבות וספרות

לא נאבקנו למען התרבות שלנו

אביהו זכאי

// אנו ניצבים תמיד על קרקע וולקנית ועלינו להתכונן לרעידות ולהתפרצויות פתאומיות, כתב בשנת 1945 הפילוסוף היהודי הגרמני ארנסט קסירר (1874–1945). "המיתוס תמיד אורב ברקע ומחכה לשעתו", ובתקופתו "הכוח הדימוני של המיתוס" השתלט על אירופה: "בשלושים השנים האחרונות, בתקופה שבין מלחמת העירום הראשונה והשנייה, חויינו משבר חריף בחיים הפוליטיים והחברתיים שלנו וניצבנו מול בעיות תיאורטיות חדשות. עמרנו בפני שינוי קיצוני ברפוס של המחשבה המדינית: הופעתו של כוח חדש – הכוח של חשיבה מיתית".

דברים אלה כתב קסירר בספרו "המיתוס של המדינה", שכתובו החל ב-1942 והוא פורסם שנה לאחר מותו ב-1946. מטרתו לרדן במשבר הפוליטי של זמנו, או בשיבת המיתוס "שהתגלתה בהפתעה במרחב הפוליטי שלנו ומהווה ניגוד גמור לכל

הפילוסוף היהודי הגרמני ארנסט קסירר לחם כל חייו נגד תרבות הפסמיות והפטליוזם והרעיונות של שקיעת המערב, שלדעתו הביאו לעלייתו של המשטר הנאצי בגרמניה. בימים אלה מלאו שבעים שנה לספרו המכונן "המיתוס של המדינה", שבא להתריע מפני סכנותיו של המיתוס כשהוא נהפך לכוח חי בשירות המדינה

הארץ

רעיונותינו ביחס לאופי החיים הרוחניים והחברתיים, דוגמה לכך היא ספרו של אידיאלוג המפלגה הנאצית אלפרד רוזנברג, "המיתוס של המאה העשרים" (1930), שנפל בהשפעתו רק מ"מיין קאמף", שבו קבע: "צומחת אמונה חדשה: המיתוס של הרם, האמונה שמהות האדם היא דמו", ולכן עכשיו ה"מאבק הוא בין דם לדם, בין גזע לגזע". בשנת 1934 כתב ארנולד צוויג לזיגמונד פרויד ש"הנסיגה הנוראה לברבריות" בגרמניה הנאצית "לא יכולה לערער את אמונתנו בתפקיד התבונה". קסירר לא היה יכול להאמין בכך. הוא הדין במקס הורקהיימר, שכתב ב-1932 ש"אירציונלית החברה (הגרמנית) הגיעה לנקודה כזאת שעכשיו רק לתחויות העגומות ביוצר יש תוקף".

קסירר לא היה היחיד שהבחין בעליית המיתוס בגרמניה. תומאס מאן, שהיטיב להבין את הנפש הגרמנית, כתב ב-1940: "במקום שיש בו נאציזם שם נמצאת רחיה של כל דבר אנושי ושיבה למצב

המשך בעמוד 4

יום שישי 3.6.16 | תרבות וספרות | כ"ו באייר תשע"ו

4

לא נאבקנו למען התרבות שלנו

המשך עמוד 1

פגאני ברברי של החיים שבו רצה, שחיתות ואינטריגות, לא רק שאינם מוגנים אלא זוכים להגנה". תפנית ברברית זו משקפת את "הרצון לאגדה בגרמניה אשר הגיע לתפארתו לאחר 1933. הסופר האנגלי ר"ה לורנס ציין ב"מכתב מגרמניה" (1924) שהתפנית הברברית החלה כבר ברפובליקה ויימאר וציינה "שיבה לימי הביניים של גרמניה, לתקופה הרומית, ולכסוף לימים שבה ברברים מאיימים הסתתרו ביערות", ודחק הספרות גיאורג לוקאץ' הצביע על "סכנת עולם ברברי החבוו בציוויליזציה הגרמנית ומהווה חלק בלתי נפרד הימנה".

קסירר השתייך לאסכולה הניאריקאני טיאנית בפילוסופיה, שביקשה לכונן פילוסופיה אידיאליסטית של המדע, כפי שעשה מורו הרמן כהן. הוא עסק בשילוב מדעי הטבע עם אסתטיקה, פילוסופיה של ההיסטוריה ותיחומים אחרים של "מדעי התרבות". יותר מכל פילוסוף גרמני אחר מאז עמנואל קאנט, הקי דיש קסירר תשומת לב שווה למתימטיקה ומדעי הטבע ולדיסציפלינות ההומניסטיות, ולכן, יותר מכל הוגה פילוסופי אחר במאה העשרים, שמש כמתווך במה שכינה המדען והסופר האנגלי צ'רלס פרסי סנואו בשם "שתי התרבויות", או בין מרענים לאנשי הרוח.

קסירר כיהן כרקטור באוניברסיטת המבורג (1929–30), הרקטור היהודי הראשון בגרמניה. מפגשו שם עם ארצות ספריית וארבורג, שהוקמה על ידי אברהם מרויך והתמקדה בה שפעת העת העתיקה הקלאסית על כל היבטי התרבות האירופית, היה קריטי לעבודתו כפילוסוף. "זו ספרייה מסוכנת ביותר", התוררה, "ועלי להימנע ממנה או לכלוא עצמי בתוכה לשנים רבות". כאן מצא "שפע חומרים נדירים בתחום המיתולוגיה והיסטוריה כללית של הרת". חלק מעבודותיו המפורסמות ביותר נכתבו בספרייה זו: "היחיד והקוסמוס בפילוסופיה של הרנסנס" (1925), "הפילוסופיה של ההשכלה" (1932) ו"הרנסנס האפלטוני באנגליה" (1932). לצדו שם עבדו גם ארווין פנופסקי, היסטוריון האמנות, וארנסט גומברד, חוקר תולדות האמנות.

חיבורו החשוב ביותר של קסירר הוא "הפילוסופיה של הצורות הסמליות" (1923–9), חלק מעבודה שכולשה כריכים ושתמציי תו נמצאת בספרו "מסה על האדם" (1944), שתורגם לעברית. האדם, כתב קסירר, הוא "חיה סימבולית" המכונן את עולמו באמצעות מבנים סמליים. לאור הפילוסופיה של קאנט עות קטגוריות, חשב קסירר שהלה מערכות סימבוליות של לשון (שפה), מדע, או אמנות. בספר זה הגן גם על המחשבה היהודית ושיבה את התנ"ך כאחד ממקורות ההומניזם, החופש והמוסר, בניגוד למיתולוגיה הארית והליטוריוגרפיה הנאצית: "הנביאים הגדוים של התנ"ך דיברו לא רק לאומה שלהם. אלוהיהם היה של צדק ובשורתו לא מוגבלת לקבוצת מיוחדת". מטרת "דת נבואית זו" הייתה "אמשמעות המוסרית שלה". דברים דרי מים ביחס ליהדות הביעו גולים אחרים, כגון

ארנסט קסירר

שורת הוגים תרמה, לדעת ארנסט קסירר, ליצירת מיתוס המדינה המבוסס על פולחן היחיד והגזע: תומאס קרלייל הבריטי ו"פולחן הגיבור" שלו; ארתור דה גובינו הצרפתי ותפישת "הגזע הטוטליטרי" שקבעה שהגזע הארי הלבן עליון על כולם; ולבסוף הגל – שקסירר ראה בו את "האויב המסוכן ביותר לכל האידיאלים הדמוקרטיים"

הטבעיות וחוללה תפנית רדיקלית עם מושג ה"פולק", שלפיו מקום ומעמד בשיטה הפוליטית מבוססים על ההשתייכות לשבט. ובמאה התשע־עשרה חלה שיבה למיתוס. שורת הוגים תרמה ליצירת מיתוס המדינה המבוסס על פולחן היחיד, הגזע והמדינה: תומאס קרלייל, היסטוריון והוגה הרעות הבריטי, ו"פולחן הגיבור" שלו, ייחס חשיבות עליונה ליחיד

והשפעתו על ההיסטוריה; ארתור דה גובינו, הוגה הרעות והסופר הצרפתי, ותפישת "הגזע הטוטליטרי" שדירג את גועי האדם וקבעה שהגזע הארי הלבן עליון על כולם; ולבסוף גיאורג וילהלם פרידריך הגל ו"פולחן המדינה" שלו, המהווה "סוג חדש של אבסולוטיוזם".

להגל שמור מקום מרכזי אצל קסירר, מאחר שהפילוסופיה שלו היא "האויב המסורי כן ביותר לכל האידיאלים הדמוקרטיים". הגל קבע שבכל תקופה בהיסטוריה "יש אומה אחת המייצגת את הרוח של העולם ולה יש זכות לשלוט על השאר". בדומה למקיאבלי, הגל "שיחרר את המדינה מכל מחויבויות מוסיריות" ונהפך "למעריך התפילה שהאמת טמון נה בכוח". קסירר קרוב בדעותיו לקרל פופר, שטען שהגל היה בין מבשרי הפשיזם. על ספי ריו, "החברה הפתוחה ואויביה" (1945) ו"דלות ההיסטוריוזים" (1957), כתב פופר שהה היו "מאמץ המלחמה" שלו ומטרתם "הגנה על החירות מול רעיונות טוטליטריים ואוטוריטטיביים, ואחרה נגד הרעות הקרומות ההיסטורייסטיות", במיוחד של הגל.

הפרק האחרון ב"המיתוס של המדינה" נושא את השם "המיתוס של המאה העשרים", כשם ספרו של אלפרד רוזנברג. פילוסופים גרמנים מודרניים בראשית המאה העשרים, כותב קסירר, תרמו רבות לעליית המיתוס של המדינה, במיוחד אוטולר שפנגלר ומרטין היידגר, ש"חוללו את התפנית לפטליזם בעידלם המודרני שלנו". הספר "שקיעת המערב" (1918) מאת שפנגלר סייע ליצירת תרבות של פסימיזם, פסיביות ופטליזם בגרמניה. אמונתו בעלייה, שקיעה ונפילה של ציביליזציות איי ננה מבוססת על חוקי טבע אלא על "כוח יותר עליון, כוח הגורל" או "פטליזם גלוי". המטמל "תחייה של אחד המוטיבים המיתולוגיים העתיקים ביותר". ספר זה "נהפך לאחד החיבורים החלוציים של הנאצים" מאחר שפילוסופיית היסטוריה שלו "היתה פילוסופיה של פסימיזם". הנאצים "היו משוכנעים שהם מגשימים את נבואת שפנגלר": "אם התרבות שלנו – מדע, פילוסופיה, שירה ואמנות – מתה, הרי עלינו להתחיל הכל מחדש. הבה ננסה אפשרויות רבות, הבה ניצור עולם חדש ונהפוך לשליטי עולם זה".

גישה פסימיסטית, פסיבית ופטליסטית מאפיינת גם את היידגר, שפירסם ב-1927 את הכרך הראשון של ספרו "הוויה וזמן". בניגוד למורהו, אדמונד הוסרל, שביקש "להיפוך את הפילוסופיה למדע מדויק", היידגר חשב ש"לשואא אנו שואפים ליצור פילוסופיה לוגית". כל שאפשר לעשות הוא לבנות פילוסופיה אקזיסטנציאליסטית שאינה מבקשת לספק אמת תקפה, אובייקטיבית ואוניברסלית. הפילוסוף יכול רק לרדן באמת של הקיום שלו, שיש לה "אופי היסטורי" והיא מוגבלת "לנסיבות חיי המיוחדות". חשוב מכל: "שינוי הנסיבות הללו אינו אפשרי" מאחר שהמצב האנושי מוגדר כ"להיווך" (Geworfenheit) "לורם הזמן והחיים" וממנו אי אפשר "להיחלץ ולא לשנות את מהלכו. עלינו לקבל את התנאים ההיסטוריים של הקיום שלנו. אנו יכולים רק להבין ולפירש אותם, אך אין בכוחנו לשנותם". פטליזם ניצב ביסוד קיומנו.

"הפילוסופיה החדשה" של שפנגלר היידרר גר השפיעה על המיתוסים הפוליטיים, מאחר